

Wstęp

Współczesny świat jest często charakteryzowany jako dynamiczny, zmienny, fragmentaryczny i niepewny. Gwałtowne zmiany, których kierunek i cel nie zawsze są znane, zachodzą we wszystkich dziedzinach ludzkiego życia. Intensywne przeobrażenia dotyczą nie tylko takich obszarów, jak rozwój technologiczny, medycyna czy technologia żywienia, ale również wielu dziedzin życia społecznego. Zmiany zachodzą szybko, zarówno w zakresie instytucjonalnego funkcjonowania jednostek w społeczeństwie, jak i w relacjach osobistych, życiu codziennym, pracy zawodowej i edukacji. Charakterystyczną cechą współczesnych biografii jest mozaikowość – życie ludzkie jest pełne napięć, często składa się z epizodów lub pojedynczych sekwencji zdarzeń. Można przyjąć, posługując się metaforą, że życie współczesnego człowieka przypomina *patchwork* – składa się bowiem z wielu, pozornie niepowiązanych ze sobą elementów (epizodów), które łączy jedynie przynależność do zbioru przeżyć i doświadczeń konkretnego człowieka.

Jeszcze nigdy dotychczas człowiek jako członek społeczności i społeczeństwa nie musiał zmagać się z tak dużą dozą niepewności w podejmowanych przez siebie działaniach. Współcześnie, jednostka usytuowana w centrum – zgodnie z założeniami promowanymi przez kulturę indywidualizmu – samodzielnie ponosi odpowiedzialność za kształt i treść własnego życia. Współczesne społeczeństwo za kryterium udanego życia uznaje szczęście. Pojedynczy człowiek czuje więc ciężar odpowiedzialności za osiągnięcie szczęścia we własnym życiu – każdy sukces i każda porażka są wynikiem jego działań, podjętych decyzji i dokonanych przez niego wyborów. Jednocześnie współczesny świat oferuje mnogość dostępnych wersji życia, wielość ścieżek samorealizacji i pluralizm dróg, którymi można podążać ku szczęściu. Nieprzewidywalność skutków wybranych działań powoduje, że jednostka musi zmierzyć się z poczuciem niepewności i ryzyka, musi przezwyciężać lęk egzystencjalny i samodzielnie poszukiwać odpowiedzi na nurtujące ją dylematy.

Fenomen zmiany – wszechobecnej i dotyczącej wszystkich obszarów życia człowieka – jest zjawiskiem, które zajmuje szczególne miejsce w niniejszej monografii. Zmiana w życiu zawodowym staje się nieuniknionym doświadczeniem niemal każdego, współcześnie żyjącego człowieka. Główne pytanie, postawione przed podjęciem badań związanych ze zmianą zawodową, brzmiało: w jaki sposób współczesne kobiety i mężczyźni radzą sobie ze zmianą w życiu zawodowym i jak (re)konstruują swoje biografie, których rdzeniem staje się właśnie zmiana? Dzięki próbom udzielenia odpowiedzi na powyższe pytanie podjęłam się również stworzenia propozycji typologii zmian zawodowych i wzorów (re)konstruowania biografii zawodowych przez kobiety i mężczyzn w sytuacji zmiany. Przedmiotem moich rozważań była także rola edukacji, podejmowanej przez człowieka w sytuacji zmiany zawodowej.

Prezentowana monografia dotyczy badań, przeprowadzonych w paradygmacie interpretatywnym, w nurcie badań biograficznych. Badania, których przedmiotem zainteresowania czynione są ludzkie biografie, cieszą się coraz większą popularnością w naukach społecznych, w tym w naukach pedagogicznych, również w andragogice. Mimo że badania tego rodzaju należą do czasochłonnych, wymagających od badacza często większego nakładu pracy (szczególnie w fazie opracowywania zgromadzonego materiału badawczego) niż badania ilościowe, to coraz więcej badaczy podejmuje wyzwania związane z ich prowadzeniem. Jednak, mimo wzrastającej popularności tego typu badań, każdy badacz staje przed problemem związanym z wypracowaniem własnej drogi postępowania, którą nieustannie musi poddawać weryfikacji podczas procesu badawczego.

W badaniach przeprowadzonych na przestrzeni lat 2015–2016 zgromadziłam narracje kobiet i mężczyzn, dotyczące przebiegu ich życia zawodowego, ze szczególnym uwzględnieniem zmian pojawiających się na ich drodze zawodowej. Inne obszary życia badanych (poza zawodowym), które nieuchronnie pojawiały się w zgromadzonych wypowiedziach, stanowiły istotny kontekst dla badanego obszaru, pozwalając na ukazanie jego złożoności i różnorodności. Ważną rolę w narracjach badanych odegrał obszar związany z aktywnością edukacyjną, podejmowaną przez narratorów w sytuacji zmiany, w kontekście funkcji, jakie może pełnić edukacja w życiu człowieka doświadczającego częstych i nieprzewidywalnych zmian.

Narratorzy, których biografie są przedmiotem analizy w przeprowadzonym przeze mnie projekcie badawczym, stanowili grupę specyficzną pod pewnymi względami. Na wstępie chciałabym zwrócić uwagę, że cechą wyróżniającą badaną grupę, mającą z pewnością istotny wpływ na sposób

(re)konstruowania biografii w sytuacji zmiany przez badanych, było ich miejsce zamieszkania – Warszawa. Narratorzy jako mieszkańcy metropolii doświadczali innej dynamiki życia zawodowego niż mieszkańcy polskich prowincji czy mniejszych miejscowości, gdzie mobilność zawodowa bywa ograniczona, ścieżki awansu zawodowego zaś czasem iluzoryczne.

Monografia została podzielona na dwie zasadnicze części – część pierwszą stanowi rama teoretyczna badań, część drugą zaś raport z badań. W części pierwszej znajdują się cztery rozdziały.

Pierwszy rozdział *Fenomen zmiany we współczesnym świecie* został poświęcony istocie pojęcia zmiany i zajmowanemu przez nią miejscu we współczesnej rzeczywistości. W pierwszej części rozdziału podjęłam próby zdefiniowania pojęcia zmiany i odniesienia się do istniejących rodzajów zmian. Następnie zastanawiałam się nad rolą człowieka w kreowaniu zmian we własnym życiu. W dalszej części rozdziału skoncentrowałam się na specyfice życia w kulturze pośpiechu, przy jednoczesnej próbie ukazania niezwyklej roli zmiany we współczesnym życiu jednostkowym i społecznym. Rozdział zamykają rozważania dotyczące zmiany zawodowej – jej specyfiki, intensywności, a także zakresu zmian zachodzących w obszarze pracy ludzkiej.

Rozdział drugi *Współczesne obrazy kobiecości i męskości. (Re)interpretacja stereotypów rodzaju* został poświęcony problematyce kobiecości i męskości w kontekście zachodzących współcześnie zmian kulturowych i społecznych. Zmiany te wpływają na przekształcanie stereotypowo przypisywanych kobietom i mężczyznom ról związanych z płcią, jak również wpływają na poszczególne obszary życia jednostek, ponownie stawiając je przed koniecznością dokonania wyboru dotyczącego sposobu wyrażania własnej kobiecości lub męskości i identyfikacji z określonymi obszarami życia społecznego. W rozdziale drugim podjęłam próbę zobrazowania oblicza współczesnych kobiet i mężczyzn.

Rozdział trzeci *Uczenie się i zmiana* został w całości poświęcony problemom związanym ze zmianą w kontekście edukacji dorosłych. Rozdział otwierają zagadnienia dotyczące nowego spojrzenia na uczenie się ludzi dorosłych i przeniesienia istoty procesu kształcenia dorosłych z nauczania na uczenie się. Następnie przedstawiłam dywagacje związane z możliwością postrzegania działań edukacyjnych, podejmowanych przez ludzi dorosłych jako sposobu radzenia sobie ze zmianą. Ponadto zastanawiałam się, jakie funkcje może pełnić edukacja w życiu człowieka doświadczającego zmian w sposób ciągły – co wynika ze specyfiki współczesności. Rozdział trzeci zamykają rozważania dotyczące uczenia się i zmiany w perspektywie teorii uczenia się transformatywnego autorstwa Jacka Mezirowa. Teoria ta zajmuje istotne miejsce w niniejszej

monografii, co wiąże się ze sposobem postrzegania roli zmiany w procesie uczenia się ludzi dorosłych przez Mezirowa i wpływem doświadczania zmian na przeobrażenia zachodzące w sposobie myślenia jednostki.

Czwarty rozdział *Biografia i biograficzność w kontekście zmiany* został poświęcony zmieniającym się współcześnie wzorom życia. Rozważam w nim dostępne współczesnemu człowiekowi wzory życia w kontekście istnienia biografii typowej i nietypowej w ponowoczesności. Dalsza część rozdziału czwartego została poświęcona problematyce (re)konstruowania biografii. Rozdział czwarty zamyka część poświęconą kontekstom teoretycznym.

Część drugą, będącą raportem z przeprowadzonych badań, otwierają *Metodologiczne podstawy badań własnych* – rozdział poświęcony jest podstawie metodologicznej przeprowadzonego projektu badawczego. Został w nim szczegółowo scharakteryzowany przedmiot badań – zmiana zawodowa, a także cele, problemy badawcze, stanowiące punkt wyjścia dla zaprojektowania całej procedury badawczej. Następnie omówiłam sposób doboru próby osób badanych. Poświęciłam również dużo uwagi zagadnieniom związanym ze sposobem realizacji przeprowadzonych badań oraz zastosowaną metodą badania, jaką był wywiad narracyjny.

Następny rozdział został poświęcony analizie materiału badawczego, zgromadzonego podczas badań. W podrozdziale *Zjawisko zmiany w biografii zawodowej* na podstawie obrazów zmian w biografiach zawodowych, wyłaniających się z narracji osób badanych, podjęłam próbę opisu rodzajów zmian, z uwzględnieniem takich kryteriów, jak: źródło wystąpienia zmian, czas zachodzenia zmiany w życiu zawodowym, intensywność zmiany oraz jej zakres. Podrozdział zamykają rozważania dotyczące wpływu zjawiska zmiany na indywidualne (re)konstrukcje biograficzne.

Kobiece i męskie wzory (re)konstrukcji biograficznych w sytuacji zmiany to podrozdział poświęcony charakterystyce opracowanych przeze mnie – na podstawie analizy zgromadzonych narracji – wzorów (re)konstrukcji biografii. Wzory zostały podzielone na typowo męskie lub kobiece, ale pojawiły się również wzory wspólne, nieprzypisane wyraźnie żadnej płci. Ważne miejsce w tych rozważaniach zajmował problem sposobu radzenia sobie ze zmianą zawodową przez kobiety i mężczyzn oraz kwestia wybieranych przez narratorów strategii przystosowawczych.

Podrozdział *Zmiana zawodowa a edukacja* został poświęcony ponownie kwestiom związanym z edukacją w perspektywie zmiany, lecz z wykorzystaniem wyników analizy materiału badawczego. W jego pierwszej części przedstawiłam funkcje pełnione przez edukację w sytuacji zmiany, z uwzględnieniem podziału na dwie grupy wiekowe – narratorów należących do grupy

30+ i 60+. Podział ten pozwolił na ukazanie dwóch skrajnych grup (pokolenia osób znajdujących się u schyłku kariery zawodowej i osób dopiero wkraczających na rynek pracy, konstruujących karierę zawodową zaledwie od kilku lat) w odniesieniu do podejmowanych przez nie aktywności edukacyjnych w sytuacji zmiany i pełnionych przez te aktywności funkcji. W drugiej części przedstawiam wyniki analizy zjawiska zmiany zawodowej w świetle teorii uczenia się transformatywnego, analizując fazy procesu uczenia się w sytuacji zmiany według schematu zaproponowanego przez autora teorii, Jacka Mezirowa. Rozważam zmiany zachodzące zarówno w prezentowanych przez człowieka punktach widzenia, jak i nawykach mentalnych, składających się na posiadaną przez jednostkę ramę odniesienia – nadrzędny wobec innych schemat poznawczy.

Całość zamyka rozdział *Wnioski z badań*, w którym syntetycznie zaprezentowałam wyniki analizy materiału badawczego.

Na końcu załączyłam charakterystyki osób badanych. Zamieszczony w tabeli opis poszczególnych narratorów służy zobrazowaniu przebiegu ich życia zawodowego, wpływającego na unikalność i niepowtarzalność każdego z nich. Przedstawione charakterystyki miały na celu zaprezentowanie czytelnikowi sylwetek narratorów, ich specyfiki, a także ważnych momentów w ich biografiach zawodowych, ze szczególnym uwzględnieniem zmian. Takie przedstawienie osób badanych miało pomóc czytelnikowi w uzyskaniu głębszej i bardziej zróżnicowanej perspektywy patrzenia na zagadnienia opisywane w dalszej, analitycznej części.

W niniejszej monografii podjęłam próbę przybliżenia czytelnikowi problemu zmiany zawodowej, będącej nieodłącznym elementem życia zawodowego współczesnego człowieka. Życie w XXI wieku nabiera nowych jakościowo wymiarów, jednak wyjątkową cechą współczesności nie jest w istocie bezustanność zachodzących zmian. Nową i niespotykaną wcześniej cechą przypisaną obecnemu życiu ludzkiemu jest fakt, że wszelkie zmiany wykraczają poza oczekiwania człowieka i nie zawsze podlegają jego kontroli.